

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.8>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Дмитрієв Ю.Є.,
здобувач ступеня доктора філософії
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2514-8455>

Дмитрієв Ю.Є. Міжнародно-правовий захист навколишнього середовища від злочинних посягань під час збройних конфліктів.

Статтю присвячено розкриттю стану правового забезпечення міжнародно-правового захисту навколишнього середовища від злочинних посягань під час збройних конфліктів. Звернено увагу, міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту довкілля у період збройного конфлікту містяться лише в декількох природоохоронних договорах, але одночасно в спеціальних договорах, які застосовують при наявності збройного конфлікту та є джерелами міжнародного гуманітарного права. Зауважено, що із загальних принципів впливу війни на міжнародні договори випливає, що припинення міжнародного договору з початком війни є винятком із правил, а не обов'язковим актом. Згідно статей 61 та 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. про неможливість виконання та докорінну зміну обставин, випливає, що війна не є підставою для автоматичного припинення дії договорів, у тому числі природоохоронних, сторонами яких учасники збройного конфлікту стали в мирний час, що також констатовано у Проекті статей про вплив збройних конфліктів на договори 2011 р., підготованому Комісією міжнародного права ООН, де міститься посилання на орієнтовний список договорів, сам предмет яких передбачає те, що вони продовжують діяти під час збройного конфлікту, серед них – договори з міжнародної охорони навколишнього середовища

Підтримано точку зору щодо потреби розроблення кодифікованого міжнародного акту, який би умістив розрізнені нині положення щодо врегулювання питання охорони довкілля в умовах збройного конфлікту, відшкодування завданої шкоди тощо як джерела міжнародного права навколишнього середовища, а також усунув існуючі проблеми правозастосування, наприклад, щодо вузького і неточного визначення критеріїв порогового рівня, який вимагається для доведення заподіяння шкоди навколишньому середовищу під час збройного конфлікту.

Ключові слова: міжнародно-правовий захист, екологічні кримінальні правопорушення, збройний конфлікт, навколишнє середовище.

Dmitriyev Yu.Ye. International legal protection of the environment from criminal acts during armed conflicts.

The article is dedicated to revealing the state of legal provision for the international legal protection of the environment from criminal acts during armed conflicts. Attention is drawn to the fact that international legal obligations of states regarding environmental protection during armed conflict are only contained in a few environmental treaties, but simultaneously in special agreements that are applicable in the presence of armed conflict and are sources of international humanitarian law. It is noted that from the general principles of the impact of war on international treaties, it follows that the termination of an international treaty at the onset of war is an exception to the rules, not a mandatory act. According to Articles 61 and 62 of the Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969 regarding impossibility of performance and fundamental change of circumstances, it is established that war is not a basis for the automatic termination of treaty obligations, including environmental ones, by the parties to the conflict who have become parties in peacetime, which is also stated in the Draft Articles on the Impact of Armed Conflicts on Treaties of 2011 prepared by the UN International Law Commission, which includes a reference to a provisional list of treaties whose subject matter implies that they continue to apply during armed conflict, among them – treaties on international environmental protection.

The standpoint regarding the necessity of developing a codified international instrument, which would consolidate the currently disparate provisions for regulating environmental protection issues in conditions of armed conflict, compensation for damage caused, etc., as a source of international environmental law, is supported. It would also address existing problems in legal application, such as the narrow and imprecise definition of the threshold level criteria required to prove environmental damage during armed conflict.

Key words: international legal protection, environmental criminal offenses, armed conflict, environment.

Постановка проблеми. Захист України від російської злочинної агресії включає в себе нині також і захист довкілля від злочинних посягань агресора, який не цурається також дій, спрямованих на вчинення екоциду флори та фауни на території України. З початку повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України збільшилась кількість кримінальних проваджень у сфері екологічної безпеки, зокрема це стосується забруднення земель, атмосферного повітря, водних об'єктів через постійні артилерійські обстріли з боку країни-агресора тощо. Окремим цинічним актом екоциду став підрив Каховської гідроелектростанції, що має та матиме подальші транскордонні негативні наслідки. При цьому складовою забезпечення можливості українських державних інституцій в умовах війни забезпечити екологічну безпеку та притягти до відповідальності тих суб'єктів, які завдають шкоду довкіллю, виступає дієвість міжнародно-правових механізмів для захисту навколишнього природного середовища, що має важливе значення нині та потребує детального опрацювання.

Стан опрацювання проблематики. Питання особливостей здійснення кримінальних проваджень щодо екологічних кримінальних правопорушень перебуває в особливому фокусі правників з 2014 року, коли відбулося вторгнення росії в Україну. Зокрема, особливості правового забезпечення здійснення таких видів кримінальних проваджень розглядали Ю.О. Решетов, Ф.І. Кожевников, І.І. Карпець, Г.А. Гончаренко, В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, Ю.А. Краснова, Н.Р. Малишева тощо.

Метою статті є висвітлити стан та особливості міжнародно-правового захисту навколишнього середовища від злочинних посягань під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про міжнародно-правовий захист навколишнього середовища в умовах збройного конфлікту, то прямо присвяченими цій проблемі є лише кілька міжнародних актів: 1) Конвенція ООН про право несудноплавного використання міжнародних водотоків 1997 р., яка у ст. 29 встановлює, що «міжнародні водотоки і відповідні установки повинні підпадати під захист принципів і норм міжнародного права, що застосовуються під час збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру» [1]; 2) Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., яка у ст. 11(4) передбачає створення Списку всесвітньої спадщини, що знаходиться під загрозою, при цьому серед загроз визначає небезпеку збройних конфліктів [2].

Проте в інших актах міжнародного гуманітарного права, які призначені для застосування якраз в умовах збройного конфлікту також окремі положення стосуються його охорони та відшкодування завданої шкоди. Зокрема, йдеться про статті 35 та 55 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р. [3]; Конвенцію про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. [4], звичаєві норми міжнародного гуманітарного права. Загалом же питання притягнення до відповідальності за порушення положень МГП регулюються міжнародним кримінальним правом, перш за все згідно ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Відповідно п. 3 ст. 35 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (далі – ДП 1977 р.) заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдають широкої, тривалої і серйозної шкоди природному середовищу. Згідно статті 55 ДП 1977 р. «Захист природного середовища» передбачено, що «1. При веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдають такої

шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. 2. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено» [3]. Наведені статті забороняють застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як очікується, завдадуть великої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу. Щодо випадків застосування, то по-перше, «ст. 35 забороняє навмисне застосування методів і засобів воєнних дій, які можуть завдати шкоди навколишньому середовищу (стаття поміщена до Частини III ДП, яка врегульовує методи та засоби ведення війни і містить чіткі заборони певних методів та засобів), тоді як ст. 55 покладає на держави обов'язок виявляти турботу з метою охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів (стаття поміщена до Частини IV, яка врегульовує статус цивільного населення та цивільних об'єктів, та є, передусім, виявом «зобов'язання турботи»), по-друге, ст. 35 націлена на охорону окремого об'єкта – навколишнього середовища – з огляду на його значимість і власну цінність, а ст. 55 націлена на охорону навколишнього середовища настільки, наскільки це необхідно для охорони і захисту жертв війни – цивільного населення» [5, с. 11]. Таким чином, для притягнення до відповідальності за порушення вимог ДП 1977 р. щодо захисту навколишнього середовища необхідне виконання всіх трьох умов одночасно: шкода має бути і великою, і довготривалою, і серйозною. Але зміст понять «велика, довготривала і серйозна шкода» в ДП I не визначено та розкривається при застосуванні на основі доктринальних думок [6].

Відповідно до ст. 55 Положення про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) 1907 р. держава, яка окупувала область, повинна визнавати за собою лише право управління і користування стосовно громадських будинків, нерухомості, лісів, сільськогосподарських угідь, що містяться в ній. Вона зобов'язана зберігати основну цінність цих видів власності і керувати ними згідно з правилами користування, зокрема окуповуюча сторона має обов'язок збереження природних та культурних об'єктів на захоплених територіях.

Стосовно Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. (далі – Конвенція ЕНМОД), то держави-учасниці зобов'язались не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довготривалі або серйозні наслідки, як способи руйнування, завдання збитків або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці (п. 1 ст. 1) [4]. Зауважують, що «за змістом тексту ст. 1, використання засобів впливу на природне середовище забороняється за наявності трьох умов одночасно, а саме, якщо таке використання: є ворожим; призводить до руйнувань, завдання збитків або заподіяння шкоди іншій державі-учасниці; має широкі, довготривалі або серйозні наслідки. Остання вимога, у свою чергу, не є кумулятивною, на відміну від ДП 1977 р., тобто для притягнення до відповідальності достатньо наявності лише одного з перелічених наслідків» [7]. Погоджуємося, що «методи захисту навколишнього середовища за Конвенцією «сильніші» від методів захисту за ДП 1977 р. У пояснювальних документах до Конвенції уточнюються умови, які стосуються широких, довготривалих та серйозних наслідків, які згадуються у ст. 1. Так, наслідки вважаються: 1) широкими, коли вони охоплюють простір площею в кількисот квадратних кілометрів; 2) довготривалими, коли вони тривають протягом кількох місяців або однієї пори року (нагадаємо, що у підготовчих документах до ДП 1977 р. вказано період у кілька десятиліть); 3) серйозними, коли вони призводять до серйозних або відчутних порушень чи завдають серйозної або відчутної шкоди здоров'ю людини, природним та економічними ресурсами, іншим багатствам» [7].

Щодо реалізації цих положень, то механізм дотримання Конвенції ЕНМОД передбачає, що будь-яка держава-учасниця, яка констатує, що будь-яка інша держава-учасниця діє в порушення зобов'язань, які випливають з Конвенції, може подати скаргу до Ради Безпеки ООН. На підставі такої скарги Рада Безпеки має право ініціювати розслідування (п. 3 і 4 ст. 5). Крім цього, передбачено створення Консультативного комітету експертів з функцією проведення фактичного розслідування обставин кожної справи. Положення Конвенції застосовуються і в тому разі, коли збройний конфлікт як такий відсутній. При цьому винною буде вважатися як нападаюча сторона, яка застосувала заборонену технологію, так і сторона, що захищалася, яка також застосувала таку технологію. Поряд із цим відзначимо, що Конвенція ЕНМОД не забороняє використання засобів впливу на навколишнє середовище для мирних цілей (наприклад, з метою боротьби зі зміною клімату або з руйнуванням озонового шару) [4].

Щодо актів міжнародного гуманітарного права, які застосовуються в умовах збройних конфліктів, але не передбачають прямо положень щодо захисту довкілля, містячи при цьому окремі норми в тексті, то варто зупинитися на наступних. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р. (далі – ДП II 1977 р.) не містить спеціальних норм щодо охорони навколишнього середовища, проте стаття 14 присвячена захисту об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення (у тому числі на сільськогосподарські райони, посіви, худобу, споруди з постачання питної води та її запаси, іригаційні споруди), а стаття 15 передбачає особливий захист установок і споруд, які містять небезпечні сили (греблі, дамби і атомні електростанції) [8].

Протокол III 1995 року про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження чи мають невибіркову дію 1980 р. забороняє перетворювати ліси або інші види рослинного покриву на об'єкт нападу із застосуванням запальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для того, щоб укрити, сховати або замаскувати комбатантів або інші військові об'єкти, або коли самі є військовими об'єктами [9].

Також варто звернути увагу на можливість застосування окремих норм договорів МГП в частині захисту довкілля, в тому числі, під час чи після збройного конфлікту, як: стаття 2 Конвенції про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинної зброї та про їх знищення (1972 р.); статті 4, 5, 7 Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (1993 р.); статті 5(4) (с) та 7(1)(f) Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (1997 р.); статті 3(2), 4(2)(с), 4(6)(h), 7(1)(е) та (f) Конвенції щодо касетних боєприпасів (2008 р.) тощо [5, с. 15].

В частині притягнення до міжнародної відповідальності за злочини проти довкілля в умовах збройних конфліктів, то Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, серед яких ст. 8.2.b.iv Римського статуту 1998 р. виділяє «умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад буде причиною... шкоди цивільним об'єктам або великої, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно не співрозмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою». Крім цього «склад злочину передбачає доведення, по-перше, умислу щодо вчинення нападу, по-друге, знання про те, що такий напад буде причиною значної екологічної шкоди, по-третє, що шкода буде явно не співрозмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [6, р. 626, 633]. Стаття 8 Римського статуту кваліфікує «злочини проти довкілля» як воєнні злочини в секції (b) замість секції (a), яка, своєю чергою, визначає серйозні порушення норм Женевських конвенцій. При цьому йдеться саме лише про міжнародні збройні конфлікти, але злочини проти довкілля можуть бути елементом інших складів злочинів, зокрема, геноцид, злочини проти людяності, інші воєнні злочини.

Висновки. Таким чином, міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту довкілля у період збройного конфлікту містяться лише в декількох природоохоронних договорах, а також в спеціальних договорах, які застосовують при наявності збройного конфлікту. Варто визначити, що із загальних принципів впливу війни на міжнародні договори випливає, що припинення міжнародного договору з початком війни є винятком із правил, а не обов'язковим актом. Із положень статей 61 та 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. про неможливість виконання та докорінну зміну обставин випливає, що війна не є підставою для автоматичного припинення дії договорів, у тому числі природоохоронних, сторонами яких учасники збройного конфлікту стали в мирний час. Цей твердження отримало своє продовження у Проекті статей про вплив збройних конфліктів на договори 2011 р., підготованому Комісією міжнародного права ООН, де міститься посилання на орієнтовний список договорів, сам предмет яких передбачає те, що вони продовжують діяти під час збройного конфлікту, серед них – договори з міжнародної охорони навколишнього середовища [10]. На підтвердження дії цього положення зауважимо, що хоча Україна розірвала як дипломатичні зносини із країною-агресором, так і численні двосторонні договори в різних сферах функціонування суспільства, проте Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 26.07.1995 року залишається чинною, хоча розраховувати на її виконання зі сторони росії очікувано не доводиться як Україні, так і нашим міжнародним партнерам.

Також підтримуємо точку зору щодо потреби розроблення кодифікованого міжнародного акту, який би умістив розрізнені нині положення щодо врегулювання питання охорони довкілля в умовах збройного конфлікту, відшкодування завданої шкоди тощо як джерела міжнародного права навколишнього середовища, а також усунув існуючі проблеми правозастосування, наприклад, щодо неточного визначення критеріїв порогового рівня, який вимагається для доведення заподіяння шкоди при розслідуванні та притягненні до відповідальності за досліджувані злочинні діяння в умовах збройних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція ООН про право несудноплавного використання міжнародних водотоків 1997 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU97594>.
2. Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_199/print1478683605283733.
4. Конвенцію про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77K02U>.
5. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А.Б. Блага, І.В. Загороднюк, Т.Р. Короткий, О.А. Мартиненко, М.О. Медведєва, В.В. Пархоменко; за заг. ред. А.П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. К., КИТ, 2017. 88 с.
6. Wyatt J. Law-making at the intersection of international environmental, humanitarian and criminal law: the issue of damage to the environment in international armed conflict / Humanitarian debate: Law, policy, action. Environment // International Review of the Red Cross. September 2010. Vol. 92, No. 879. P. 623–624.
7. Official commentary on the 1977 Additional Protocol I, Article 35 / International Committee of the Red Cross. URL: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/COM/470-750044?OpenDocument>.
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р.
9. Додатковий протокол до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_894#Text.
10. Draft articles on the effects of armed conflicts on treaties, with commentaries 2011 // Yearbook of the International Law Commission. 2011. Vol. II, Part Two. URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_10_2011.pdf.